

Valentin Schneider

Nacionalinis Atėnų Kapodistriaus universitetas, Graikija, Prancūzija

VOKIEČIŲ IR PRANCŪZŲ KARO BELAISVIAI ANTROJO PASAULINIO KARO IR POKARIO METAIS: BENDRA PATIRTIS AIŠKINANTIS PRAEITIES ĮVYKIUS?

Vokietijos įsiveržimas į Prancūziją 1940 m. gegužės mėn. buvo tik pradžia bendros vokiečių ir prancūzų karo belaisvių istorijos, kuri baigėsi 1948 m. gruodžio mėn. išlaisvinus paskutinį Prancūzijoje laikomą vokiečių karo belaisvį – praėjus daugiau nei aštuoneriems su puse metų.

Vokietijos ir Prancūzijos karo belaisvių patirtis per Antrąjį pasaulį karą ir pokario metais buvo panaši. Net ir išblėsus atviram abiejų valstybių priešiškumui, šalys neskubėjo paleisti belaisvių. Prancūzų belaisviai Vokietijoje buvo kalinami ir jau galiojant 1940 m. birželio 22 d. paliauboms, o vokiečių kariai Prancūzijoje – dar ilgai po Vokietijos kapituliacijos 1945 m. gegužės 8 d. Nei 1940 m., nei 1945 m. pasibaigus mūšiams nebuvo sudarytos jokios taikos sutartys, todėl tiek vokiečių, tiek prancūzų karo belaisviai negalėjo būti tikri dėl galimos repatriacijos, o tai, žinoma, ypač veikė jų dvasinę būseną.

Paralėlės galėtų būti įvairios. 1940–1945 m. Vokietijoje kalėjo apie du milijonus prancūzų karo belaisvių, o Prancūzijoje 1945–1948 m. buvo laikomi apie du milijonai vokiečių karo belaisvių. Abiejose valstybėse buvo sukurta šimtai milžiniškų įvairaus dydžio stovyklų, kurias sudarė tranzito stovyklos, centrinės stovyklos, darbo stovyklos ir būriai – taigi belaisviai buvo laikomi beveik visuose šių valstybių regionuose.

Tiek vokiečių, tiek prancūzų karo belaisvių gyvenimo sąlygos priklausė nuo stovyklos vietos ir darbo, kurį jie buvo verčiami dirbti. Dideliuose Vokietijos miestuose gyvenantiems ir dirbantiems belaisviams nuolat grėsė oro bombardavimai, trūko maisto, jie kentėjo nuo priešiško gyventojų požiūrio miestų. Gyvendami kaimo vietovėse ir dirbdami ūkiuose tiek Vokietijoje,

ties Prancūzijoje belaisviai turėjo galimybę pagerinti savo gyvenimo sąlygas ir užmegzti taikesnius santykius su vietos gyventojais.

Galiausiai grįžimas namo po ilgų metų nelaisvės svetimoje valstybėje dažnai tapdavo dramatišku momentu, kai toli nuo namų brandintos svajonės ir norai susidurdavo su kartais visai kitokia realybe: sugriauti namai, išardytos šeimos, žmonos sukūrusios gyvenimą su kitais, tikriausiai galvodamos, kad jų vyrai karo belaisviai jau mirę. Repatrijuoti karo belaisviai niekada negrįždavo į iki jų nelaisvės buvusias sąlygas, kurios išliko kalinio vaizduotėje visus tuos metus.

Vis dėlto nepaisant gana panašių prancūzų ir vokiečių karo belaisvių patirčių, jų istorijų aprašymai labai priklausė nuo nacionalinio požiūrio. Nors skirtingose Reino pusėse atsidūrusių belaisvių vokiečių ir prancūzų karo belaisvių padėtis ir buvo panaši, jie patys savo prisiminimuose jas aiškino labai skirtingai.

*

Vien tik skaičiai rodo, kad istorijoje dar niekada nebuvo tiek daug Vokietijoje gyvenančių prancūzų arba Prancūzijoje vokiečių. Niekada vokiečiai ir prancūzai negyveno taip arti vieni kitų. Nepaisant nuolat kenčiamų sunkumų, mirčių, nepritekliaus, o kartais ir pasibaisėtino žiaurumo, vokiečiai ir prancūzai buvo priversti susitikti, dažnai užmegzdami artimus ir taikius santykius.

Taip skirtingų tautybių kareiviai, karo belaisviai ir civiliai priverstinai susitikdavo stovyklose, gamyklose, miestuose ir kaimuose. Tai darė didžiulį – žodžiais neapsakomą – kultūrinį poveikį abiem pusėms.

1971 m. Kurtas W. Böhme išleido knygą „*Die Deutschen Kriegsgefangenen in französischer Hand*“, kurioje užsiminė apie tam tikrą ilgai šalia gyvenusių vokiečių ir prancūzų santykių raidą, prasidėjusią „iš apačios“. Jo nuomone, darbas kartu atliekant tą pačią užduotį buvo pagrindinė grupės užsieniečių sėkmingo integravimosi į autochtoninę (vietos) visuomenę sąlyga:

„Be aiškios materialinės naudos, karo belaisvių darbas Prancūzijoje buvo ne mažiau svarbus ir psichologine prasme. Pasibaigus okupacijai ir karui, prancūzai ir vokiečiai, nuolat dirbę kartu, palengva išmoko gerbti vieni kitus. Tačiau tam, kad nugalėtų prietarų, išgalvotų vertinimų ir neapykantos sieną, belaisviai pirmiausia turėjo palikti praėityje tam tikrus karčius istorijos epizodus. To kelio gale, susiduriant su abejonėmis, o kartais ir

apatija, laukė tylus arba atviras civilių gyventojų pripažinimas, kartais peraugdavęs į ilgalaikę draugystę. Netgi pripažįstant, kad tam padėjo praėjęs laikas, bendras darbas buvo svarbiausias šių pokyčių katalizatorius.“

Prancūzų belaisvių Vokietijoje priverstinio gyvenimo sąlygos karo metais taip pat buvo labai panašios. 2003 m. vokiečių istorikė Helga Bories-Sawala kalbėjo apie prancūzų prievartinio darbo Vokietijoje Antrojo pasaulinio karo metais poveikį Prancūzijos ir Vokietijos santykiams pokario metais:

„Žmogiškieji santykiai su bendradarbiais, vokiečių moterimis, apskritai civiliais gyventojais padėjo pakeisti požiūrį į kaimyninę tautą, kas atsispindėjo buvusių karo belaisvių arba darbams išvežtų asmenų liudijimuose. Tarpusavio supratimas, solidarumo jausmas, draugystė, o kartais net ir meilė užsimegzdavo neatsižvelgiant, o dažnai ir nepaisant politinių motyvų. Šios aplinkybės puikiai paaiškina tai, kad daugybė prancūzų, išgyvenę itin skausmingą laikotarpį tremtyje, vis dėlto po karo aktyviausiai dalyvavo kuriant Prancūzijos ir Vokietijos Dvynių programas ir vykdant mainus su abiem Vokietijomis.“

Taigi įdomu ir tai, kaip vyko vokiečių karo belaisvių ir namo grįžusių, 1945 m. išlaisvintų prancūzų belaisvių susitikimai Prancūzijoje.

1940 m. į nelaisvę buvo paimti maždaug 143 iš 1 000 darbingo amžiaus prancūzų vyrų. Įdomu, kad šie prancūzų karo belaisviai, kurių daugelis 1945 m. grįžo į tėvynę, suvaidino svarbų vaidmenį Prancūzijos ir Vokietijos susitaikymo procese, bent jau vietos lygmeniu. Grįžę iš savo nelaisvės vietų Vokietijoje, jie tapo ta žmonių grupe, kurie parodė ypatingą atlidumą tuo metu Prancūzijoje laikomiems vokiečių karo belaisviams. Tai, kas iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti nesuderinama, yra daugelyje pasakojimų minima aplinkybė. Nors kai kurie grįžę prancūzų karo belaisviai siekė atkeršyti už savo Vokietijoje patirtas kančias, kiti – o jų buvo dauguma – kerštą pamiršo. Priešingai, kai kurie, daug iškentę nelaisvėje, stengėsi palengvinti vokiečių belaisvių kančias, o buvę prancūzų belaisviai, kurie Vokietijoje gyveno geresnėmis sąlygomis, pavyzdžiui, dirbdami ūkiuose, nemanė, kad Prancūzijoje vis dar laikomi vokiečių kareiviai turėtų be jokio atlygio kentėti.

Buvę prancūzų karo belaisviai ir vokiečių belaisviai dar labiau suartėjo, kai Prancūzijos valdžios institucijos ėmė samdyti išlaisvintus prancūzų belaisvius prižiūrėti vokiečius. Taip nuo

1945 m. birželio pradžios Kalvadoso departamento (Normandija) žemės ūkyje dirbančių vokiečių priežiūra buvo patikėta „neseniai išlaisvintiems prancūzų karo belaisviams“. O nuo rugpjūčio pabaigos jau buvo oficialiai rekomenduota prižiūrėtojais samdyti „geriausius repatrijuotus buvusius prancūzų karo belaisvius arba dėl politinių priežasčių deportuotus asmenis“, siekiant suteikti jiems galimybę simboliškai atkeršyti, nors kita vertus, tikintis, kad jie elgsis gailėstingai.

Iš esmės, netrukus tapo aišku, kad tarp buvusių prancūzų karo belaisvių ir vokiečių klostosi ypač taikūs santykiai. Kai kurie prancūzai drąsiai pasinaudojo savo padėtimi formuojant visuomenės nuomonę siekdami pasmerkti vokiečių belaisvių gyvenimo sąlygas Prancūzijoje. Jau 1945 m. lapkričio mėn. Roberas Gasnieris, buvęs karo belaisvis, išreiškė savo pasipiktinimą Tarptautiniam Raudonojo Kryžiaus komitetui dėl padėties Normandijos mieste Vire, kalbėdamas apie „ypač pasipiktinimą keliantį ir vieningai repatrijuotų prancūzų kalinių pasmerktą faktą – ypač blogą elgesį su vokiečių belaisviais Prancūzijoje“.

Vokiečių belaisvio Hellmuto Frauenlobo, dirbusio ūkyje Normandijoje, pasakojimas patvirtina, kad buvę prancūzų karo belaisviai su jiems dirbusiais belaisviais elgėsi gana taktiškai. Savo dienoraštyje jis aprašė, ką patyrė per 1946-ųjų Velykas:

„Aš ėjau pro kaimyninį ūkį, o namo šeimininko sūnus manęs laukė. Jis man davė dvi cigaretes – man ir Hansui. Jis manė, kad ir mes turėtume jausti, kad šiandien Velykos. Jis pats dvejus metus praleido Vokietijoje, ten jis buvo laimingas, taigi manė, kad taip turime jaustis ir mes.“

Belaisvis vokiečių, buvęs keliose stovyklose Prancūzijos šiaurėje, pastebėjo, kad „prancūzas, praleidęs penkerius metus Vokietijoje, su mumis elgėsi padoriau nei jaunesnės kartos atstovai“.

Šiaurinėje Kotentino pusiasalio dalyje Marguerite Allais tėvų pusbrolis buvo pasamdęs vokiečių karo belaisvį. „Nors jis buvo dalyvavęs 1940 m. kare, dabar po jo stogu gyveno vokiečių, ir viskas klostėsi labai gerai.“

Rudolfas Hagemannas, jaunas buvęs belaisvis, tapęs civiliu darbininku rašė apie prancūzą, kuris 1947 m. Kaene pakvietė jį pietų ir paaiškino tokio jo malonaus elgesio priežastis: „Jis buvo karo belaisviu Vokietijoje, ir ten su juo buvo elgiamasi labai gerai.“

Tokį buvusių prancūzų karo belaisvių požiūrį į vokiečių belaisvius Prancūzijoje galima paaiškinti juos siejusiu vienodu likimu. Dauguma 1940 m. prancūzų kareivių, pasilikusių Vokietijoje iki 1945 m., grįžę į Prancūziją rado vokiečių karo belaisvius lygiai tokioje pačioje situacijoje, kokiaje jie patys buvo prieš penkerius metus. Pasinaudodami savo kaip veteranų įtaka formuojant Prancūzijos visuomenės nuomonę, jie galėjo su vokiečių belaisviais elgtis humaniškai, nebijodami būti apkaltinti simpatizuojant nacistinei Vokietijai. Be to, buvę įkalinti Vokietijoje, atitrūkę nuo namų, jie neturėjo galimybės savo viešo elgesio pritaikyti prie okupacijos metu daugeliui prancūzų tapusiu politiškai korektiško antivokiško požiūrio. Galiausiai, būdami karo belaisviais Vokietijoje, jie ne tik išmoko kalbėti vokiškai, bet ir pažino šalį ir vokiečius kitaip, nei buvo suprantama pagal po karo Prancūzijoje įsigaliojusį stereotipinį suvokimą. Jeigu trumpai, jie pažino vokiečius, o jų pačių kaip karo belaisvių patirtis suteikė teisę visuomenėje elgtis pagal sąžinę.

*

Kokį vaidmenį priverstinis daugiau nei aštuonerius metus trukęs vokiečių ir prancūzų gyvenimas Vokietijoje ir Prancūzijoje suvaidino Vokietijos ir Prancūzijos santykiams po Antrojo pasaulinio karo? Ar jų tokie priverstiniai susitikimai padėjo politiniam suartėjimui kuriant ir skleidžiant kitokią žinią apie kitos pusės atstovus, gebančius įveikti skirtumus ir neapykantą?

Priverstinis karo belaisvių ir civilių gyvenimas abiejose šalyse leido pažvelgti vieniems į kitus ne per stereotipinę propagandos ir gandų prizmę, bet kaip į asmenis su savo praeitimi, ateities svajonėmis, džiaugsmiais ir skausmu.

Galiausiai toks priverstinis bendras gyvenimas sukūrė ir bendrą Prancūzijos ir Vokietijos nepritekliaus ir kančių praeitį, kuri XX a. tapo lemiančiu nacionalinio tapatumo elementu abejose Reino pusėse.

Be abejonės, šiam procesui vykti palanki aplinkybė buvo kultūrinis ir etninis vokiečių ir prancūzų artumas, grindžiamas ne tik bendra europietiška ir krikščioniška kultūra, bet ir bendra praeitimi, kurioje buvo gausu savanoriškų arba priverstinių prancūzų ir vokiečių susitikimų ar bendro gyvenimo epizodų. Prancūzų ūkininko, buvusio Didžiojo karo belaisvio, prisiminimai apie jo priverstinį darbą Vokietijoje padėjo užmegzti su vokiečių darbininku abipusiu supratimu grindžiamus santykius. Greita ir taiki vokiečių karo belaisvių integracija Prancūzijoje po Antrojo

pasaulinio karo taip pat parodo, kad prancūzų ir vokiečių kultūriniai skirtumai nėra tokie fundamentalūs.

Ironiška, tačiau prancūzų ir vokiečių santykiai Antrojo pasaulinio karo metais ir pokario laikotarpiu tiek Vokietijoje, tiek Prancūzijoje netiesiogiai prisidėjo prie geopolitinės būtinybės nulemti Paryžiaus ir Bonos suartėjimo po Vokietijos Federacinės Respublikos susikūrimo 1949 m. Taigi galima teigti, kad bendra praeitis ir dėl to geresnis supratimas apie kitą pusę paskatino pradėti vykdyti dviejų tautų istorijoje precedento neturėjusią suartėjimo politiką. Susitaikymo procesas, kurio kulminacija buvo 1963 m. Eliziejaus sutartis, parodė, kad vokiečių ir prancūzų neapykanta niekada nebuvo tokia stipriai įsišaknijusi, kaip pasaulį norėjo įtikinti politikos lyderiai dar prieš Antrąjį pasaulinį karą ir pokario metais. Po 1945-ųjų greitai pagerėję santykiai rodo, kad vokiečių ir prancūzų neapykanta buvo daugiau paviršutinė ir simbolinė.